

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1961

*Tradition och nutid. Grenljusstöpfung i Bollnässtugan julen 1960.
Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen,
lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström.
Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braj.*

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning
från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel
visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem.
Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktieföretaget Thule, Stockholm 1961

vara kom i bruk på 1890-talet med tobaken som introduktör. Tobak hade ju också tradition sedan 1700-talet att uppträda i karduser.

1900-talets ökande handel har medfört ett växande emballagebehov. Det är särskilt papp, kartong och papper som vidgat sitt område, och efter andra världskriget kom plasten som ett nytt inslag bland de äldre materialen.

Förpackningarnas historia är inte skriven än, men den är spännande. Olika material — keramik, trä, textil, glas, plåt, papper, plast — kämpar oavlatligt för att vinna nya områden från varandra. Kontrasten mellan det egna landets och andras sätt att packa är ofta intressant, liksom skälen varför en vara säljes i samma förpackning kanske 100 år, medan en annan för en helt kameleontisk tillvaro.

Emballaget är en väsentlig detalj i handelns komplicerade värld. Det berättar om varan och om den miljö det skapats i. Det är en del av vår vardag. Därför är det också ett utmärkt objekt för ett kulturhistoriskt museum. Vi skall samla mera emballage.

ÖRNGOTT FRÅN WESTFALISKA FREDENS ÅR

av *Elisabet Stavenow*

På Gustaf Adolfsutställningen 1932 i Nordiska museet utställdes bland mycket annat ett rikt broderat örngott, daterat 1648 och märkt med vapen och initialer för Erik Carlsson Oxenstierna och hans hustru Margareta Bielke af Åkerö. Efter utställningens slut återsändes det till sin ägare med ett brev från en av Nordiska museets tjänstemän, vari frågades, om museet i framtiden möjligen kunde få förvärva örngottet.

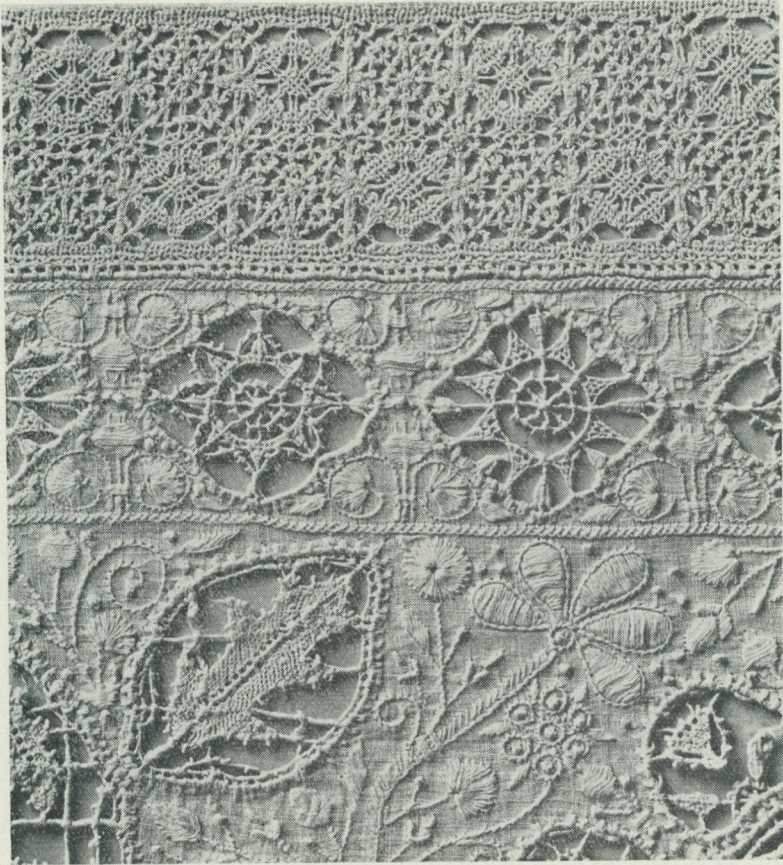
Så gick 28 år. Örngottet bytte ägare, men brevet följde med. En dag kom arvtagarna och frågade, om museet fortfarande var intresserat. Och visst fanns det intresse. Nordiska museets Vän-

Del av broderi på örngott, daterat 1648. Det utskurna partiet med krönt lejon är utförd i punto in aria.

ner kom generöst till hjälp, och nu är det införlivat med samlingarna.

Till det stora örngottet, som mäter 88×66 cm, hör ett mindre, av vilket det tyvärr bara finns något över hälften kvar. Uppskattningsvis bör dess storlek ha varit 50×65 cm. Båda är av finaste linnelärf, och fram- och baksidor är sammanfogade med en infälld spets av s. k. passementtyp. Spetsen är av ypperlig kvalitet och knyplad med fin lintråd. På det stora örngottet utgörs ena

Del av samma örngott. Överst knypplad spets, därunder broderi, utfört i plattsöm, stjärksöm och knutsöm.

kortsidan av ett rikt broderi i vitt. Det är utfört i spetsöm, s. k. punto in aria. Namnet betyder stygn i luften; man har nämligen skurit ut bitar ur tyget och där dragit ett nytt och glesare trådnät, över vilket man sytt ornament och krönta lejon i spetsöm. Kring de utskurna broderierna har man sytt en rik blomsterornamentik i plattsöm, stjärksöm och knutsöm. I stiliseringen av blomrankorna lever kvar något av renässansens friskhet.

Det lilla örngottet saknar broderi; det prydes i stället av spetsar.

Båda örngotten har spår av märkning mitt på översidan. Genom det tunna tyget har man sytt med silvertråd. Nu är nästan allt silvret borta, men den grova tråden har lämnat en rad hål efter sig, vilket gör att man lätt kan läsa märkningen. Det är Oxenstiernas och Bielkes alliansvapen under krona, flankerat av initialerna ECO och MB. Därunder står årtalet 1648.

Erik Carlsson Oxenstierna var född 1616 och dog 1662. Han blev överste för Smålands kavalleriregemente 1641 och landshövding i Skaraborgs län 1657. Sina höga poster hade han säkert fått mer på grund av sin höga börd än på grund av sina förtjänster. Mest bekant är han för ett slagsmål hösten 1642 på Stortorget i Stockholm. Därvid råkade han med sin värja sticka riddarhusets arkitekt Simon de la Vallée så illa, att denne avled ett par dagar senare. I en ännu bevarad supplik till drottning Christina klagar han över sin stora olycka och ber henne om misskund på grund av sin ungdom. Den 18 februari 1643 blev han benådad, och några månader därefter gifte han sig med Margareta Bielke af Åkerö. Med henne fick han nio barn, av vilka fem nådde vuxen ålder.

Bland de få arkivalier, som kan säga oss något om Erik Oxenstierna, finns en räkenskapsbok för hushållet, förd från november 1654 till april 1655. Den låter oss ana något om familjens vanor. "Nådiga Herren" låter gärna hämta ett stopp renskt vin på morgonen, och han spar inte, när det gäller anskaffning av kläder. Tre skräddare anlitar han, och bland utgiftsposterna finner vi siden, sammet, silkesstrumpor och guldknappar. "Nådiga Fruun" gör en stor anskaffning för linneförrådet den 3 april. Då köptes 6 alnar holländskt lärft, 1 stycke klosterlärft och 3 stycken huslärft tillsammans utgörande 58¹/₂ alnar.

Den gamla benämningen på örngott är "örnegåtswahr", alltså ett var som sattes över örngottet. Örngott är nämligen det gamla ordet för den kudde, som låg överst i sängen ovanpå bolstrar, huvudbolster och huvuddyna. Den var ofta stoppad med fjäder eller dun och klädd med dyrbara tyger. Det kunde vara taft, sammet eller damast, och bland färgerna nämns i gamla inventarier "colour de feu", "colour de Roos", grönt och gredelint. De dyrbara materialen syntes igenom örngottsvarens genombrutna broderier.

I en bouppteckning från år 1648, alltså samma år som de två behandlade örngottsvaren kom i bruk, finner vi en mängd beskrivningar över hur örngottsvaren kunde vara broderade. Bouppteckningen är gjord efter Gustaf Oxenstierna till Tyresö, en frände till Erik Oxenstierna. Örngottsvaren är samtliga av kamarduk, och som dekor finner vi stora utskurna rosor, utskuren söm med figurer "Karl och Jungfru", utskuren söm med rosor "fylte med guldh", paljetter och broderade lister. Av liknande örngottsvar har många blivit bevarade, de flesta dock sydda helt i vitt med lintråd på lärft.

Placeringen av broderiet utmed ena kortsidan är typisk för 1600-talets örngottsvar. Det kommer av att sängarnas ursprungliga placering var i ett hörn med bara en sida synlig mot rummet, och endast mot den sidan behövde örngottsvaret ha en prydnadssöm. I fråga om linne och sänglinne är traditionen alltid särskilt seglivad. I flera svenska landskap, t. ex. i Gästrikland och Hälsingland, har man långt in på 1800-talet hållit kvar seden att dekorera ett örngott endast utmed ena kortsidan.

Litteratur:

William Karlson, Ståt och vardag i stormaktstidens herremanshem, Lund 1945.

Birgitta Carlestam, Ett stormannahushåll i Stockholm vid 1600-talets mitt, opubl. uppsats, ventilerad 1959 vid institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet.

HANDARBETETS VÄNNERS TEXTILSAMLING

av *I. Sofia Danielson*

Föreningen Handarbetets Vänner stiftades 1874 och har sedan dess med framgång verkat för att höja den svenska textilkonstens kvalitet och fostra allmänhetens smak. Detta har utåt skett genom att bedriva undervisning i broderi och vävning, genom att åt allmänheten tillhandahålla förstklassiga mönster och material för